

Den norrøne bosætning i Grønland

– seneste forskningsresultater

Nordboernes historie i Grønland er beretningen om en lille gruppe kolonister fra Island, der skabte sig og deres efterkommere et liv i Sydgrønland i næsten 500 år fra ca. 980 til ca. 1450 e.Kr. Det er beretningen om et bondefolks tilpasning til et ofte hårdt og voldsomt arktisk miljø på grænsen til den da kendte verden, og det er beretningen om tabte forbindelser til oprindelseslandene. Genoptagne forbindelser mellem Grønland og Danmark-Norge gav vished for, at nordbosamfundet ikke fandtes længere, men det stod stadig hen i det uvisse, hvad der var hændt befolkningen. Det har i tidens løb givet anledning til mange, ofte opfindsomme, svar på spørgsmålet, der vedbliver at være det altoverskyggende i nordboforskningen: hvad hændte der egentlig de sidste nordboer?

Nordboforskning igennem tiden

Efter nogle århundreder, hvor de grønlandske nordboeres skæbne først og fremmest interesserede nogle få lærde på Island, skabte den dansk-norske kolonisering af Grønland i 1721 fornyet interesse for det forsvundne nordiske folk, og nordboarkæologien kan med nogen ret siges at have rødder helt tilbage til Hans Egedes forsøg på at genfinde "de gamle norske".

Fra midten af 1700-tallet fulgte en række ekspeditioner, som den dansk-norske konge udsendte primært med henblik på genetablering af landbruget i Sydgrønland, men som også medførte registreringer og mindre undersøgelser i de forladte nordiske gårde og kirker. Fra begyndelsen af 1830'erne tog det nyoprettede Kongelige Nordiske Oldskriftselskab initiativet til systematisk

indsamling af alle tilgængelige oplysninger om nordboerne. Sagatekster, diplomer og nedskrevne beretninger blev indsamlet i arkiver i både Danmark og i udlandet, mens embedsmænd i Grønland blev bedt om at indsende oldsager og oplysninger om ruinerne i Grønland. Det indsamlede materiale blev med analyser og kommentarer publiceret i trebindsværket "Grønlands Historiske Mindesmærker (1838-45)". Ved slutningen af 1800-årene tog de arkæologiske undersøgelser med navne som flådeofficererne J. A. D. Jensen og Gustav Holm og – ikke mindst – multitalentet Daniel Bruun et kvantespring imod egentlig videnskabelig metode og systematik.

I 1921 overtog Nationalmuseet i København ansvaret for arkæologien i Grønland, og det blev med en undersøgelse, der gav genlyd i hele verden: På kirkegården ved nordboruinerne ved Ikigaat, nordboernes Herjolfsnæs, fandt Poul Nørlund de døde viklet ind i deres daglige tøj. Fundet af dragterne fra middelalderen var en sensation og er stadig det største af sin art i Vesteuropa (fig. 1).



Fig. 1. En af de utroligt velbevarede dragter fra middelalderen, som blev udgravet på kirkegården på Herjolfsnæs i 1921. Dragten er dateret til 1300-årene og ligner dragter, som blev båret i Europa på samme tidspunkt. Foto: John Lee, Nationalmuseet.



Fig. 2. Hvalsøfjordens gård og kirke var blandt de store gårdsanlæg, der blev arkæologisk undersøgt i 1930'erne. Kirken forrest i billedet er den største og bedst bevarede nordboruin i Grønland. Foto: Christian Koch Madsen.

I de efterfølgende år frem til udbruddet af 2. Verdenskrig var der usædvanligt stor udgravningsaktivitet i Grønland, og flere af de største nordbokomplekser blev arkæologisk undersøgt i denne periode. En samlet status over periodens udgravningsresultater blev præsenteret af en af dens hovedpersoner, arkitekten Aage Roussell.

Anden Verdenskrig satte en effektiv stopper for arkæologien i nordboebygderne, men allerede i sommeren 1945 blev de genoptaget af C. L. Vebæk, der i de efterfølgende år foretog en række omfattende arkæologiske undersøgelser og rekognosceringer i Østerbygden (fig. 2). Efterkrigstidens nok mest skelsættende undersøgelser blev Jørgen Meldgårds og Knud Kroghs udgravning af den lille, såkaldte Tjodhildes Kirke på Brattahlid (i Qassiar-suk) og Jørgen Meldgårds internationale Inuit-Nordbo-projekt i Ameralik Fjord i Vesterbygden. Udgravningerne af Tjodhildes Kirke fremhæves, fordi forskerne nu for alvor fik øjnene op for gruppen af ganske små kirker, som ingen rigtig havde beskæftiget sig med, selvom de første blev erkendt af Poul Nørlund allerede i 1932. Nordbo-Inuit-projektet var banebrydende, fordi det introducerede tidens

”New Archaeology” med brugen af nye videnskabelige metoder, heriblandt kulstof 14-dateringsmetoden, internationale og tværfaglige forskerhold og en mere problemorienteret tilgang til andet end lige det store, altoverskyggende spørgsmål om nordbosamfundets skæbne. Oversigtsværket over efterkrigstidens mere moderne nordboarkæologiske undersøgelser frem til 1980’erne blev præsenteret af arkitekten Knud Krogh, der sammen med Svend Erik Albrehtsen var blandt periodens mest aktive nordboarkæologer.

Med hjemmestyrets indførelse i 1979 overtog den grønlandske administration i 1982 ansvaret for museumsvæsenet og det antikvariske arbejde, og tiden siden har budt på store tværvideenskabelige og internationale forskningsprojekter med deltagelse af forskere fra først og fremmest Grønland, Danmark, Island, Skotland og USA, men stadig med det danske Nationalmuseum i en central rolle. Jette Arneborg har leveret den mest opdaterede forskningsstatus over denne sidste forskningsperiode.

Nyeste arkæologiske undersøgelser i Grønland

Nationalmuseet har siden 2005 været tovholder på nye undersøgelser, der har været rettet imod mere overordnede socioøkonomiske problemstillinger, som f.eks. nordbosamfundets udvikling over tid, bebyggelsesmønstre, sociale strukturer og forandringer, ressourceudnyttelse og tilpasning – eller manglende tilpasning – til miljø- og klimaforandringer. Der har været tale om forskningsprojekter baseret på en systematisk tilgang til de arkæologiske undersøgelser, som f.eks. at datere kirkerne for at kunne sige noget om kirkens rolle og udvikling i samfundet, eller at kigge på kostvaner ud fra analyser af de mange udgravede nordboskeletter.

Der er også blevet inddraget ny teknologi, som f.eks. præcisions-GPS’er og senest droner, til at udføre ensartede og præcise opmålinger af nordboernes mange anlæg. De nye omfangsrige og præcise datasæt tillader os både at besvare nye spørgsmål og at kigge på nogle af de gamle spørgsmål med nye briller. Begge dele skal vi gøre i de følgende afsnit.

Landnammet, bosættelsen og gårdene

Ifølge islandske sagaer var det Erik den Røde fra Bredefjord på Vestisland, der tog initiativet til koloniseringen af de sydgrønlandske fjorde. Den grønlandske indvandringshistorie står i kontrast til Islands tidlige bosættelse, hvis man skal tro den nyeste forskning, hvor forskere foreslår, at kolonisationen foregik med lynets hast og involverede adskillige tusinde indvandrede vikinger. Genetiske analyser på den nulevende befolkning viser, at kolonisterne på Færøerne og Island var blandinger af keltere fra Skotland og de nordlige Britiske Øer og måske også fra Irland og mennesker fra Norden. De første genetiske analyser af nordboskeletter fra en tidlig massegrav i Sydgrønland viser samme mønster, mens geologiske strontiumanalyser viser, at mange, hvis ikke de fleste, immigranter i Grønland kom fra Island, som også de skriftlige kilder beretter.

Mens stort set hele Island blev befolket, blev det enorme iskronede Grønland kun sparsomt bosat i to mindre lommer på sydvestkysten: Den største bosættelse var Østerbygden, der strakte sig fra Kap Farvel i syd til Arsuk i nord, og hvorfra vi kender mere end 550 nordbolokaliteter. 30 pladser er nye og føjet til registranten siden 2005, og flere dukker op hvert år. Der er heldigvis stadig meget nyt at finde i fjordene! Den anden bosættelse var den noget mindre Vesterbygden med kun ca. 90



Fig. 3: Oversigtskort over den vestlige del af Nordatlanten med indikation af de to nordbobygder i Grønland samt deres primære fangstområde i Diskobugten og den kortvarige bosættelse i L'Anse aux Meadows, Newfoundland. Tegning: Christian Koch Madsen.

nordbolokaliteter, der lå spredt i de indre dele af de kæmpemæssige og vidtforgrene fjordsystemer, som i dag kendes som Nuuk Fjord og Ameralik Fjord (fig. 3).

Ved at kombinere data fra de mange gamle arkæologiske udgravninger med de nye undersøgelser og hundredvis af kulstof 14-dateringer kan vi nu kaste et klarere lys over, hvordan det grønlandske landnám – oldnordisk for ”at tage nyt land” – rent faktisk udspillede sig, i hvert fald i Østerbygden: Her ser landnammet ud til at være foregået i to hovedtrin, hvor nordboerne først slog sig ned på de mest frodige og tilgængelige landbrugssteder i de indre og mellemste fjordområder og på halvøerne mellem Nordre Sermilik i nord og Uunartoq Fjord i syd. Det er samme region, som vi på baggrund af andre arkæologiske vidnesbyrd, bl.a. kirkerne, kan identificere som bygdens kerneområde. En generation eller to senere bredte bosættelsen sig så fra kerneområdet til de landbrugsmæs-

sigt mere marginale områder i den ydre fjord, imod de sydligere fjorde og ind i det ofte mere ufremkommelige indland.

De nye bopladsanalyser – baseret på detaljebeskrivelser og opmålinger af over 100 nordbolokaliteter og et par tusinde ruiner – har også flyttet vores forståelse af bosætningen. For det første har det vist sig, at måske så meget som 2/3 af de registrerede lokaliteter slet ikke var selvstændige gårde, men sæsonbenyttede pladser eller det, som vi i nordisk sammenhæng kalder sætere. Sæternes antal og placering i landskabet viser, at nordboerne forstod at udnytte alle nicher i det store landskab fra den yderste kyst og helt til randen af Indlandsisen. Nyfortolkningen af de mange lokaliteter betyder, at vi genovervejer, hvor stor befolkningstallet egentlig var, og både analyser af kirkegårdenes areal sammenholdt med antallet af begravelser og antallet af gårde peger på, at befolkningsstørrelsen i begge bygder tilsammen næppe oversteg 2500-3000 mennesker, selv på koloniens højdepunkt. Sammenlignet med f.eks. Island vedblev den grønlandske koloni altså med at være forsvindende lille!

Hvad angår gårdenes bygninger kan vi med stor sandsynlighed opdele dem i en række typer og størrelser. Mest prominente var gårdene med tilknyttet kirke – stormandsgårdene. Her lå gårdens centrale bygninger kirken, boligen og kostaldene samlet med de mange og ofte store udhuse og økonomibygninger som fåre- og gedestalde, lader, folde, opbevaringshuse, smedje, badstue etc. spredt ud over hjemmemarken. Ofte var hjemmemarken indhegnet af et jorddige. Her til kunne der være vandingsanlæg, der løb fra opdæmmede søer eller bassiner i nærliggende fjelde (fig. 4).

Langt størstedelen af gårdene var dog meget mere moderate i størrelse

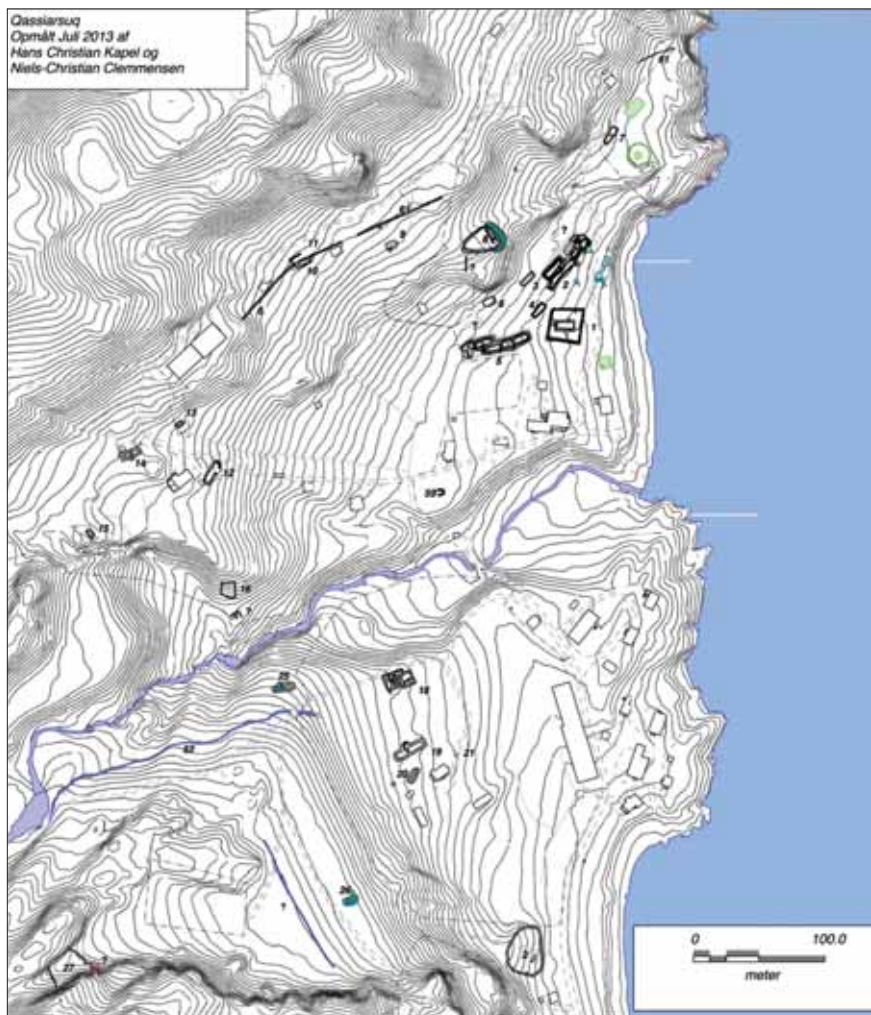


Fig. 4. Den centrale del af gårdskomplekset på Brattahlíð i Qassiarsuk. Ruingrupperne Ø29 og Ø29a fordeler sig på begge sider af en større elv. Nord for elven ved ruingruppe Ø29a ligger kirken (ruin 1), og tæt ved kirken et stort boligkompleks (ruin 2) og et kostald-lade-kompleks (ruin 5). Syd for elven ved ruingruppe Ø29 ligger blandt andet et boligkompleks (ruin 18) og et kostald-lade-kompleks (ruin 19). Opmålingen er foretaget af N. C. Clemmensen og H. C. Kapel i 2013. Tegning: Christian Koch Madsen.

og omfattede færre bygninger, der lå tæt samlet omkring en lille hjemmemark. Modsat andre steder i Nordatlanten havde langt de fleste mindre gårde ikke hjemmemarksdige, men åbnede direkte op til det omgivende landskab. Måske er også det et tegn på, at de grønlandske nordboer grundlæggende var mere orienteret imod og afhængige af landskabets spredte ressourcer. Formentlig ejede eller kontrollerede de forholdsvis få og jævnt fordelte stormandsgårde med kirke store dele af bebyggelsen.

Økonomien

Hvad angår ressourceudnyttelsen mente forskerne tidligere, at nordbo-

erne i Grønland – som andre steder i Nordatlanten – havde en stor negativ indvirkning på landskabet, hvor afbrænding og overgræsning skulle have forårsaget store skader på vegetationen. Den nyeste forskning har nuanceret billedet og viser, at nordboernes påvirkning af landskabet var beskednen og stort set begrænset til gårdenes nærområder. Dette afspejler formentlig det forholdsvis beskedne omfang af nordboeres landbrug og husdyrhold, men nok også deres afhængighed af andre ressourcer.

For hvis de sidste 20 års forskning – som inddrager analyser af dyre-

knogler fra udsmidslag og de begravede mennesker – har vist noget nyt, så er det nordboernes store afhængighed af havpattedyr, fortrinsvis af sæl. Havpattedyrene var fra starten en vigtig fødekilde, og hen imod slutningen af bosættelsestiden stammede op imod 80% af kosten fra havet for nogle nordboeres vedkommende. Nordboerne på de små gårde var blevet mindst ligeså meget fangere som bønder, mens andre på de større gårde havde mulighed for at leve af deres landbrug.

Men fangsten af havpattedyr og andre vilde dyr var ikke kun for at skaffe mad på bordet. Fangstrejser til de fjerne områder i Diskobugten og nordpå var nødvendige for at opretholde den livsnødvendige handel med Skandinavien. Mod import af bl.a. jern forsynede nordboerne de europæiske markeder med de eftertragtede og meget værdifulde tænder af hvalros og narhval, skindreb af hvalrossens hud, isbjørneskind og andre sjældne arktiske artikler. I dag mener forskere faktisk, at det var efterspørgslen efter de arktiske varer på de europæiske markeder, der var hovedårsagen til nordboernes kolonisering af Grønland og ikke, som sagaerne vil lade os vide, en lyst til at prøve lykken som bønder i et nyt land.

Kristendommen og det norske Nordsøvelde

Skal vi tro de islandske sagaer, var det Erik den Rødes og Tjodhildes søn Leif (den Lykkelige), der bragte kristendommen til Grønland nogle år efter, at de første kolonister havde slået sig ned i landet. Nye dateringer af skeletter fra kirkegårdene ved de små tidlige kirker og også fra kirkegården ved "Tjodhildes Kirke" på Brattahlid viser, at nogle af de døde var blevet begravet på de kristne kirkegårde før år 1000, det magiske år, hvor islændingene besluttede at indføre kristendommen på deres ø. Ikke desto mindre, fortalene for kri-

stendommen må jo have været kristne, inden den afgørende beslutning blev taget på Thingvellir, og det er nu den almindelige antagelse, at der blev bygget kristne kirker både på Island og i Grønland allerede fra slutningen af 900-årene, og at i alle tilfælde nogle af de islandske kolonister var kristne, da de kom til Grønland.

Grønlænderne fik deres egen bisp i begyndelsen af 1100-årene. Bispemissionen var underlagt ærkesædet i Nidaros (Trondheim), og i 1262 blev tilknytningen til Norge yderligere forstærket, da de underkastede sig den norske konge. Grønlænderne fulgte hermed færingerne og islændingene, som accepterede norsk overherdømme i samme periode. Etableringen af det norske Nordsøvelde afspejler både de nordatlantiske øers svaghed og de norske kongers styrke, især fra tiden efter kong Håkon Håkonsson (konge i Norge 1217-1263). Bosætningen i Grønland kunne ikke overleve uden tilførsler af varer udefra, især jernet, som var forudsætningen for landbrug og fangst, og kongemagten skulle garantere tilførslerne af de nødvendige varer og indførte monopolhandel. Handelsmonopolet var imidlertid et tveægget sværd, som samtidig gav kongen uindskrænket magt over den grønlandske handel, hvilket kongen kunne udnytte som pressionsmiddel i konfliktsituationer.

Affolkningen

I 1257-58 eksploderede en vulkan i Indonesien og sendte så kolossale mængder af aske og støv op i atmosfæren, at det forårsagede global nedkøling. Vulkanudbruddet ses tydeligt i de grønlandske iskerner, hvor begivenheden fulgtes af usædvanligt kolde vintre, men især kolde somre i mere end et årti. For bønderfangere, der fra år til år levede på naturens nåde på den arktiske rand af den kendte verden, var det kata-

strofalt. I hvert fald varslede det enden på de "gode tider", der havde tilladt de norrøne grønlændere at etablere og udvide deres lille samfund. I løbet af 1300-tallet konfronteredes nordboerne af en række begivenheder, der kan beskrives som den "perfekte storm". Vulkanudbruddet i Indonesien viste sig blot at være en brat markering af en tendens, der tidsmæssigt tegner sig over en længere periode i et stort antal klimadata. Det forholdsvis milde klimainterval, der var fremherskende frem i 1200-årene, og som ofte er blevet beskrevet som den middelalderlige varmeperiode, var definitivt slut. Herefter oplevede nordboerne i stigende omfang koldere, mere ustabil og stormfuldt vejrlig. Landbruget blev påvirket negativt, og Grønland blev i stigende grad isoleret fra de nordiske hjemlande, en tendens, som blev forstærket af politiske og økonomiske udviklinger uden for Grønland, heriblandt, og måske mest kritisk, en gradvis devaluering på de europæiske markeder af de grønlandske nordboeres vigtigste handelsvare: hvalrostanden.

Lokalt gjorde de grønlandske nordboere, hvad de kunne for at tilpasse sig udviklingen: pollenanalyserne antyder, at man holdt færre husdyr, og sammensætningen af dyreknoglerne i gårdenes affaldslag viser, at man, især på de mindre gårde, i højere grad gik over til at holde de mere hårdføre geder og får fremfor de ressourcekrævende køer. Vigtigst af alt, nordboerne forlod sig i højere grad på sælerne, som muligvis fik bedre levevilkår og blev mere talrige på grund af de klimatiske forandringer. Men de fleste sæler skulle fanges langt fra gårdene i den ydre fjord og på kysten, og skibe havde man formentlig ikke mange af, og de var i hænderne på stormændene. I det hele taget synes vi nu at kunne spore en centraliseringstendens, hvor stormandsgårdene med

kirke i den mellemste og inderste fjord blev dominerende. Hvis denne udvikling afspejler, at de mindre bønder – som i Island – i stigende grad blev underlagt de store gårde og måtte betale skatter og afgifter i form af arbejdskraft, foder og fangst, var de ladt tilbage med kun få muligheder for at tilpasse sig det stigende antal udfordringer.

Kulstof 14-dateringerne antyder en forbløffende tidlig sammentrækning af Østerbygdens gårde: en udvikling, der ser ud til at være sket i tre trin: Først blev gårdene i yderfjorden og mellemfjorden forladt. Dette skete i løbet af det 13. årh. Godt et århundrede senere affolkedes de fjerne indlandsbosættelser, imens de store gårde i kerneområderne ser ud til at fortsætte frem til slutningen af nordbotiden i midten af det 15. årh. Samtidig viser de kirkearkæologiske undersøgelser, at de små gårdkirker blev opgivet i løbet af det 13. årh. og efterlod egentlige sognekirker i kerneområderne og under stormændenes dominans (fig. 5).

Med en lille og skrumpende befolkning var den norrøne bosættelse yderst skrøbelig overfor ydre påvirkninger. En sådan påvirkning kan have været Thulekulturen – forfædrene til vor tids grønlændere – der fra slutningen af 1100-tallet indvandrede til Nordgrønland og herfra hurtigt bevægede sig sydover imod nordbobygderne, måske tiltrukket af handel med nordboerne eller mulighederne for at plyndre de efterladte gårde.

I løbet af det 14.-15. årh. stod de grønlandske nordboere altså i stigende grad over for en række udfordringer: klimatiske forværringer, politisk, geografisk og befolkningsmæssig isolation, negative markeds-konjunkturer og måske også pres fra Thulekulturen. Måske skete affolkningen på samme udramatiske må-

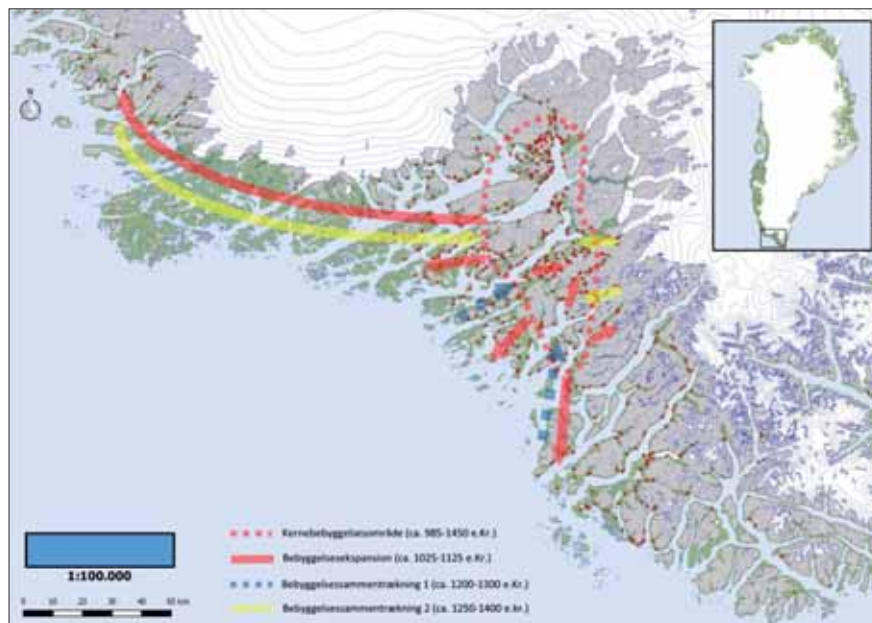


Fig. 5: Kort over Østerbygden med skematisk model for udviklingen af bebyggelsen med landnam i kerneområdet i den indre og mellemste fjord (ca. 985-1450 e.Kr.) og derefter en efterfølgende ekspansion ud i den ydre fjord og ind i indlandet (ca. 1025-1125 e.Kr.). Det fulgtes af en sammentrækning af bebyggelsen på kysten (ca. 1200-1300 e.Kr.) og slutteligt fra indlandsområderne (1250-1350 e.Kr.). Tegning: Christian Koch Madsen.

de som afviklingen af de store samfund og byer, der opstod i 1800-tallets guldjagt i Amerika: risiko og afsavn stod på et tidspunkt ikke mål med muligheder og indtjening. Med så lille en befolkning som den grønlandske skulle kun nogle få initiativrige unge hoppe på et af de få tilkommende handelsskibe, før bosættelsen stagnerede demografisk. Indrømmet, vi mangler beviserne til at underbygge denne hypotese, og nordboernes endelige skæbne forbliver et mysterium. Men det har så den heldige konsekvens, at der stadig er masser af arbejde til fremtidens nordboarkæologer!

Læs mere

Arneborg, J. 2004. *Det europæiske landnam – Nordboerne i Grønland, 985-1450 e.v.t.* I: H. C. Gulløv (red.): Grønlands Forhistorie. Gyldendal pp. 219-280.

Arneborg, J., Heinemeier, Jan og Lynnerup, Niels (red.). 2012. *Greenland Isotop Project: Diet in Norse Greenland AD 1000-AD 1450.* Journal of the North Atlantic, Special Volume 3. 135pp.

Bruun, D. 1896. *Arkæologiske Undersøgelser i Julianehaabs Distrikt.* Meddelelser om Grønland vol. 16(III), 173-460.

Krogh, K. J. 1982 (1967). *Erik den Rødes Grønland.* Nationalmuseets Forlag, 266 sider.

Madsen, C. K. 2014. *Pastoral Settlement, Farming, and Hierarchy in Norse Vatnahverfi, South Greenland.* Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.

Roussell, Aa. 1941. *Farms and Churches in the Mediaeval Norse Settlements of Greenland.* Meddelelser om Grønland vol. 89(1), 242pp.



Christian Koch Madsen
Postdoc, Nationalmuseet
Museumsinspektør
Grønlands Nationalmuseum
og Arkiv



Jette Arneborg
Museumsinspektør
Nationalmuseet